

Душко Бабић
Српска књижевна задруга

УДК 821.163.41.09-3 Радуловић Ј.
DOI 10.46793/Uzdanica18.2.107B
Оригинални научни рад

АНТИНОМИЈЕ ЗАВИЧАЈНОСТИ У ПРОЗИ ЈОВАНА РАДУЛОВИЋА

Апстракт: У овом раду анализирана су дела Јована Радуловића из завичајног тематског круга, који чини најобимнији и најзначајнији део његовог књижевног опуса. У обради ових тема емоција и став писца крећу се од припадања и поистовећивања до отклона и критичке дистанце. У раду се истражују историјски, геополитички, културолошки и поетички аспекти ових антиномија. Пишчев однос према завичају и његова „филозофија завичајности”, при томе, посматрају се у светлу Цвијићевих менталитетских особина динарског човека и најважнијих идентитетских црта српске књижевности.

Кључне речи: проза, Јован Радуловић, завичај, менталитет, историја, хроника, контраст.

Везаност за завичај – Далматинску Загору и Книнску Крајину – присутна је код Јована Радуловића током целог стваралачког века. Међу његовим приповеткама има и оних – и то врло успешних – које су везане за друге средине и крајеве, пре свих за Београд, али Далмација и Далматинска Загора остају до краја „центар света” његове прозе. Од *Илишијака* (1978) и *Голубњаче* (1980), до романа *Од Оћене до Блаје Марије* (2008) и збирке приповедака *Сумњива сахрана* (2012) – последњег дела које је за живота објавио – завичајни ареал представља „исходиште и стециште Радуловићеве имагинације” (Иванић 2013: 61). Са мало слободе, могло би се рећи да његов књижевни опус представља „хронику једног краја и времена” (Микић 1998: 167) – разуђену причу о свету који је писац упознао и заувек са собом понео у детињем погледу.

Завичај је велика тема светске књижевности, од Хомера до нашег времена. Она је снажно обележила и српску књижевност, до те мере да би се могло рећи да представља једну од њених амблематичних особина. Код највећих стваралаца – какав је, рецимо, Црњански – завичај није обична тема, у конвенционалном значењу те речи, него нешто много више и важније: ме-

тафизика и филозофија, простор у којем се долази пред питања смера и смисла постојања, властитог и општег. У таквом доживљају, завичај није само предео, клима, језик, крајолик, обичаји и традиција, он је свепрожимајућа емоција, „атавистичко осећање припадности, срасло са нашим унутрашњим бићем” (Ђого 2020: 7), супстанца наше свести и подсвести. На ову идентитетску црту српске књижевности, условљену историјом, пуном сеоба и бежанија, надовезује се дело Јована Радуловића.

1. ПРКОС НАД ПОНОРОМ

Од првих прича из *Илишијака* и *Голубњаче*, јасно се види Радуловићев искорак из традиционалне поетичке парадигме: у начину грађења ликова и склапања приче, у слободном кретању „напред-назад по оси времена” (Микић 1989: 168), а највише у склоности да кроз судбину појединца која увек чини језгро приче, у дигресијама и рукавцима, даје широку, слојевиту слику времена, историје, живе стварности коју евоцира.

Радуловић се оглашава из дубине тог света, из осећања блискости и једности са њим. Без обзира на то из које перспективе га слика, види се да му приповедач припада, да кроз њега сагледава и спознаје себе и човека уопште, да га на неки особен начин и воли. Али, читалац ће лако приметити да, упоредо са доживљајем блискости, писац гради и критички отклон према завичају и завичајном наслеђу. Посматрано из ове перспективе, за Радуловићево дело бисмо могли рећи је стално одмеравање наклоности и сумње према завичају; укрштање свести да му нужно припада и настојања да изађе из његових менталитетских и обичајних ограничења.

Овакав слојевит и противречан однос према завичају налазимо код Радуловића већ у првим књигама – *Илишијаку* и *Голубњачи*, у којима је проговорио о тада забрањеним темама из блиске историјске прошлости. Приче о страдањима Срба у Независној држави Хрватској лишене су патетике и једностраног приказивања, трагична димензија историјских догађаја остала је уроњена у хроничарски релаксирану слику света. Страдање и мучеништво властитог народа Радуловић смешта у грубе призоре свакодневног, прозаичног живота, где се мученички ореол тек назире у мозаику разних „снимака стварности”, осенчених читавим сплетом аномалија и бизарности – менталитетских, идеолошких, историјских. Већ у првим објављеним причама (преточеним у представу *Голубњача*, која је изазвала бурне реакције у југословенској јавности осамдесетих година прошлог века), Радуловић има изграђен јасан поетички план посматрања историје, менталитета и нарави Срба Далмације и Книнске Крајине, у којем се национално-епска романтика неутралише слојевитом сликом стварности, национална патетика критичком опсервацијом.

Пронађен угао и изграђен став према завичајном ареалу, необичан и помало субверзиван, помогао је Радуловићу да одмах буде препознат као аутентичан стваралац. Посматран са те стране, он је настављач и репрезент богате традиције једног поднебља (Королија, Мркаљ, Матавуљ, Десница), а опет, изразито особен и свој. Чим је ушао у књижевност, Радуловић је препознат као писац разуђене, широко засноване и значењски сложене хронике једног „света на међи”, у чију трагику је урањао без патоса, са контролисаном емоцијом.

На простору српске Далмације, Книнске Крајине и ширег динарског појаса вековима се налазила нестабилна граница царстава и светова – *Linea grimani*, како гласи наслов једне Радуловићеве приповетке – најистуренији део српског историјског простора према западу и римокатоличанству. Кршевита, безводна земља, сурова борба за голи живот, у којој се не бирају средства, неискрена лојалност туђинским господарима, замршени рачуни „браће по матери”, судар верских и културолошких различитости – створили су један особени, брдски, морлачки менталитет, у којем су се искристалисале и јасно показале историјске и судбинске путање српског народа као целине. Радуловић је посвећени и, није претерано рећи, у једном времену изабрани тумач „опоре збиље” тог „тла и менталитета, са свим психолошким бразготинама које је на њој оставила братоубилачка историја” (Јеремић 1988: 13). Географска и историјска позиција српског народа на том простору, где никад није престајала опасност од гладовања, насилног преверавања и затирања, одредила је начин живота и менталитет који су непрестано градили унутрашње одбрамбене механизме отпора и самоодржања. У тој суровој, беспштедној борби за опстанак хајдучија је постала менталитетска, атавистичка црта, историјска и психолошка константа. С једне стране, она је јачала и чувала унутрашњу снагу отпора и опстанка, била је извор елементарног витализма – самопоуздања и пркоса, који се нису дали „у ланце везати”, који су, као ватру на огњишту, чували епско слободарско предање и веру да неустрашив човек има одговор за сваку опасност, да је свугде кадар „стићи и утећи и на страшном месту постојати”. Али, та „хајдучка школа живота” имала је и тамну страну, која је вукла у отпадништво и разбојништво, у грубост и суровост, неспособност разликовања свога и туђега.

Парадигматичан је у том погледу лик дечака Мићуке из *Голубњаче* и низа других прича из ране Радуловићеве прозе. „У њему као да се обједињују разнолике психолошке и емотивне нити и као да се из њих рађа једна нова врста трагичког јунака у српској књижевности. За ту врсту јунака је карактеристично прерано суочавање са низом животних садржаја и прерани улазак у неразмрсиво клупко новије историје” (Микић 1989: 170). Мићука није ни запамтио мајку, па је, како рече његов отац, морао постати „вунцут” и „берекин”. Овај дечак већ у десетој години има нарав хајдука који се никог и ничег не боји, коме је обичан, миран живот досадан и тесан. Он не пропушта

прилику да пред другима и пред самим собом покаже да *може* и *сме* све што му падне на памет, а на памет му падају само „галиотства” и страхоте. Карактеристична је, у том погледу, једна сцена из *Голубњаче*, у којој са својим другом, дечаком-приповедачем, баца у јаму овна из туђег стада, пошто му не успе да га, на суров начин, каменом кастрира. Мићука се надноси над јаму целим телом, држећи се ногама сплетеним око рашељке. „Из црног, безданог понора, одјекује његов глас: ‘Еј, мртви! Изађите! Има ли вас живи? Послали смо вам овна! Треба ли вам ражањ? Беее! Беее! Бле-е-е!’” (*Голубњача*: 16). Док из понора одјекује Мићукино блејање, према њему, „уздигнуте главе и палацастог језика”, по грани пузи змија, коју је пробудио. Све то гледа дечак-приповедач и пита се шта би било ако га упозори на опасност: „Да ли би од страха пао у јаму, или би је дочекао (у шта више верујем) и дрмусањем гране срушио доље – међу кости наше родбине” (Исто: 16). Слика дечака – „вунцута” и хајдука, који изазива смрт и блеји из понора над костима мртвих, међу којима су и његови рођаци и преци, док му надомак главе палаца змијски језик, добија значење метафоре историје и судбине једног поднебља и његовог живота „над понором” (Исто: 16). Мићукин лик обједињује у себи крајности Радуловићевог доживљаја завичаја из „приповедачког венца *Голубњача*” (Микић 1989: 170): на једном полу, он је оличење у невољама и теснацима исковане сналажљивости и одважности, природне хитрине ума и тела, „пркоса над понором”, а на другом, он је слика суровости и грубости тог света, његове ирационалне, кобне усмерености ка деструкцији и отпадништву. Између те две поларне истине о дечаку Мићуки налази се његов пратилац у „подвизима” – дечак који приповеда у првом лицу, дивећи му се и зазирући од њега у исто време. На исти начин „два Мићукина лица” доживљава и писац Јован Радуловић, не само у *Голубњачи* и причама из њеног круга.

2. КРСТ И КРИЖ, ГУСЛЕ И ТАМБУРА

Такву позицију назиремо и у три дуже приповетке које чине књигу *Даље од омијара*. У првој, која је дала наслов збирци, по дужини и структури блиској роману, историјски и верски антагонизми српске Далмације и Крајине сагледани су из перспективе конвертита, фра Мије, који је одрастао у породици сиромашног млинара, као дечак Николица. У причи су дата његова сећања на догађаје из властитог живота. Док на коњској запрези пролази кроз место где је рођен, мештани га засипају поквареним јајима, псовкама и увредама. Из тог стања, фра Мијо сагледава своју одлуку да промени веру, однос са оцем и породицом, злодела која је чинио над угледним народним прваком Онисимом... И све се своди на две речи, које му се непрестано мотају по глави: *мућак* и *одрод*. На крају приче, он клечи крај пута и повраћа – унеређен, смрдљив, сам. Види да тако осрамоћен не може наставити пут ка Загребу, на

бискупску конференцију, јер га се гади и његов пратилац, фра Боно, који га оставља и продужава сам, уз прекор да је „ође нешто велико засро”. Кренуо би у очеву млиницу, да потражи брата Јована и „са њим подијели разговор и залогај”, али зна да тамо нема места. Падне му на памет да крене уз речицу, пронађе најдубљи вир и „забури главу у хладну воду”, како би дошао себи и измерио „тежину свог бремена”. Па каже: „Ако с њим можеш живјети – живи, ако не – не ускачи у воду, не гади је људима, пронађи шкрапљу, просапину, завуци се као куна или лисица, цркни, одатле неће смрад допријети” (*Даље од олтара*: 95). *Оџкинућ* неопозиво од заједнице којој припада, он схвата да не припада нигде и никоме, и да за њим „нико неће заплакати”.

Историјска траума покатоличавања и унијаћења овде није сагледана само као последица мамаца и притисака са друге стране, него и као *избор* проверника, који преласком у другу веру бежи од себе и од својих личних комплекса. Прича о фра Мији открива дубину и судбински значај сукоба две вере, односно два блиска, али верски подељена народа – Срба и Хрвата. На истом, малом простору, живе два света, спојена пореклом, историјом и језиком, а безнадежно подељена и сукобљена. Попут Матавуљевог Пилипенде, и Радуловићев фра Мијо открива дубоку трагичност верског сукоба у Далмацији и Крајини, на граници вера и светова. Код оба писца православна вера представљена је као тврђава која Србе чува од нестајања. Само из две различите перспективе: код Матавуља, кроз причу о непристајању и отпору појединца, а код Радуловића кроз причу о ренегатству као избору. Исход је исти, а то је порука да нема мирног и човечног живота за појединца који је побегао „од олтара”. Матавуљ то показује у духовној победи и егзистенцијалном поразу свог јунака, а код Радуловића је обрнуто: његов јунак доживљава духовни слом прихватајући лагодности лепшег живота и вишег социјалног статуса. И овде се види Радуловићева склоност да свет о којем говори, завичај и завичајност, сагледа без патоса и „епских примеса”, изван митских клишеа о подвижничком страдању за веру обичних људи из народа.

Верски и културолошки сукоб на простору Книнске Крајине и Далматинске Загоре представља тематско средиште и друге две приповетке у књизи – *Linea grmani* и *Са обе сџране*, као и романа *Браћа њо мајери*.

Јаз између две вере и две културе најдиректније је показан у приповеци *Са обе сџране*, о чему сведочи и њен наслов. Као и у већини Радуловићевих приповедака из завичајног циклуса, и овде је садашњост сагледана у „огледалу прошлости”. Након завршетка Другог светског рата, из две комшијске куће, српске и хрватске, чују се песме о истом догађају – о Сарајевском атентату. Шимун пева уз тамбурицу, а Дмитар уз гусле. За Шимуна је то „пјесма јадованка” о погибији Фрање Фердинанда и Софије, о „убојници” Гаврилу Принципу и Србији која је „зло радила, горе дочекала” (*Даље од олтара*: 146). „Са друге стране”, о Сарајевском атентату Дмитар пева као о јуначком подвигу против „аждаје што Словене гута”. Исти догађаји, у две

суседне куће, различито се памте и тумаче. Те две куће, метафоре два народа и две вере, физички блиске и одувек упућене једна на другу, суштински су далеке и супротстављене. И овде је лако приметна тежња писца да историју и збиљу Книнске Крајине не посматра „са једне стране”, из епске и митске матрице народа којем припада, него у њеној трагичној димензији, сагледаној „одоздо”, из „непречишћене” стварности. Кад Дмитар доврши своју песму, свима који га слушају јавља се осећај надмоћи и тријумфа „гусала” над „тамбуром”. У тај час, у колевци заплаче мали Гаврило, а неко, из полумрака, добаца: „Дај, Боже, да буде јунак као овај о коме пјесма казује”. Дететова баба се на то прекрсти и прошапута: „Не дај му, Боже, ни то јунаштво, ни такву судбину”. У речима ове старице, трезвеним и смирујућим, јасно се чује глас и став писца.

Сличну стварносну грађу, сагледану „са обе стране”, наћи ћемо и у Радуловићевом роману *Браћа њо мајтери* (1986). И овде налазимо „опору збиљу једног тла и менталитета” (Јеремић 1998: XII), обележену неизлечивим омразама које на трагичан начин моделују историју, памћење и психу људи тог поднебља. Главни јунаци, Веселин и Брацо, браћа по мајци, а по очевима један Србин а други Хрват, у Радуловићевом роману добијају значење симбола историјске и судбинске повезаности два народа, али и братоубилачких порива који непрестано чекају свој историјски тренутак. У целини гледано, роман гради суморну слику „трагичне разједињености и сукобљавања, егзистенцијалне тескобе која свој најјачи излаз налази баш у сликама грубости, примитивности и деструктивности у понашању и појединаца и колектива у целини” (Јеремић 1988: XIV).

3. РОМАН-РЕКВИЈЕМ

Антиномични доживљај Далмације и Книнске Крајине налазимо и у роману *Прошао животи*, по нама најбољем Радуловићевом остварењу. Обухвативши приповедањем цео један век – од краја 19. до краја 20. века – кроз посланице мртвих, Радуловић склапа „романескни реквијем” (Вучковић 1998: 203) српској Далмацији и њеном брдском залеђу. Пратећи животне путање две српске породице кроз четири генерације, писац нас проводи кроз цео 20. век, користећи породичну сагу као метафору судбине народа. Роман започиње писмом које учитељица Појка Мочивуна, најтрагичнији и најпоетичнији лик у роману, пише Гојку Пространу, несуђеном веренику. Крај ње, у книнској мртвачници, негде уочи „Олује”, лежи њен ученик, Васо Пећер. Прича почиње у данима кад је јасно да је „прошао живот” – и Појкин, и Гојков, и њихових породица и српског народа на тлу Далмације и Буковице. Тако је започело „дописивање мртвих”, у којем се склапа слика о историји и судбини српског народа на простору где је вековима опстајао, одолевајући

разним претњама и изазовима. „Живот је прошао: двије породице су нестале, искоријењене, а те двије породице су метонимија епохе и цијелог народа. Разорени су заноси и надања, распршене илузије. Остало је само гробље, познато и непознато. И мртви гласови који се међусобно дозивају и 'дописују', славећи љубав као врховно начело људског постојања” (Делић 1998: 214).

Прошао живој је најтужнија и најлирскија књига Јована Радуловића, њен „сваки редак је натопљен пишчевим болом због несрећа које су задесиле његов народ и завичај” (Вучковић 1998: 206). Роман је настајао у драматичним годинама изгона српске војске и народа из Крајине. У њему се чују потиснути и пригушени јецаји из дугих избегличких колона у касно лето 1995. године. Овакву емотивну блискост са завичајем и саосећање са његовим страдањима наћи ћемо, донекле, и у роману *Од Огњене до Благе Марије* (2008), у којем су директно представљени догађаји из злогласне „Олује”, али без уметничке снаге и „судбинске туге” коју у себи има *Прошао живој*.

Међутим, и у оваквом доживљају, где је пишчева емоција према завичају најснажнија и најчистија, није скривана тамна, деструктивна страна тог света. Из поетског слоја, из манцинијевске апотеозе љубави, израњају као хридине грубе, па и језиве приче о хајдучима Драчи и Кутлачи и њихове детињасте митологизације у народним причама. Таква је прича о похари убогог стана сеоских учитеља, Појкиних родитеља, Нићифора и Иконије, или прича о „нагоници” – како народ зове „животињско напијање” на породичним светковинама – када сви „наздрављају, изазивају: да на једну чашу попијеш двије, очекују да им дигнеш норму на три, да би они теби узвратили са четири” (*Прошао живој*: 90). „Либар” сеоског учитеља Нићифора Мочивуне, који сакупља грађу о народном животу, пун је прича о таквим „злодјелима и подвизима”.

На другом, јаче истакнутом полу пишчеве осећајности, наћи ћемо чисту поезију личних и колективних заноса, апотеозу љубави, родољубља, вере, живота. Таква је она незаборавна епизода у којој Гојко Простран и његов друг, песник-аматер, идући преко пуне, глађу и ратом опустошене Динаре, наиђу на сиротињску учерицу, из које их дозива двоје деце. Остали без игде иког, сами на суровој планини, они се силно радују да ће на слави имати госте. „На буковом пању мала трпеза: славски колачић од ражаног брашна, црњи од земље, слијепиле га и невјешто испекле дјетинје руке. Уз колачић припаљена свјежица, у плеханој шољи полуцрвена течност представљала је ваљда вино. У дрвеној здјели печени кромпири у полама. Дјевојчица и дјечак, сестра и брат – чупави, прљави, у дроњцима – славили су свога Светог Николу [...] Дјечак као одрасли домаћин намјешта трonoшце око огњишта, кори и пожурује сестру, говори у стиховима: *Свети Нико, крсно име моје, / Славиће ти увијек Српче твоје*” (Исто: 140–141).

Радуловићев доживљај завичаја, његовог менталитета и историје широк је и неухватљив, наглашено антиномичан, смештен између погледа на

сурове хајдуке, Драчу и Кутлачу, и лирске слике чувања народне светиње у сиротињској колиби на Динари.

Овај амбивалентни поетички модел грађења представе о завичају наћи ћемо, у различитим варијацијама, у свим делима из завичајног тематског круга, где се читалац непрестрано збуњује и заводи „сталном игром блискости са препознатљивим геополитичким и културним ареалом” (Иванић 2013: 61). Преплићући односе припадања и критичког разобличавања, истицања брђанског витализма колико и тврдокорног примитивизма, саосећања и отклона, Радуловић тему завичаја уздиже на ниво медијума кроз који саопштава своје погледе на народ, историју, законитости свеколиког постојања. „Спајање трагизма с грубошћу живота и ироничним и комичним перспективама свијета, власти, менталитета, остаје једно од кључних обиљежја овог писца” (Иванић 2013: 11).

4. СУМЊИВА САХРАНА: ТЕСТАМЕНТ О ЗАВИЧАЈУ

Антиномични доживљај завичаја код Јована Радуловића добија у *Сумњивој сахрани* (2012) додатни интензитет, чинећи само тематско и идејно језгро збирке. Антиномије завичајности овде су извучене на површину, експлицитно саопштене и проблематизоване. Будући да је реч о последњој књизи коју је писац за живота објавио, све помало личи и на тестаментарно изјашњење. Стога ћемо се мало детаљније позабавити овом књигом.

Карактеристична је у том погледу приповетка *Ноћом за врати*, у којој главни јунак, Милош Траживук, београдски адвокат, долази једног лета на кратак одмор у родни Смрдељ. Док сусреће људе са којима је делио детињство, опседају га мучна сећања и слике од којих би радо да побегне, али га и привлачи нешто исконско и тајанствено у родитељској кући. Одбојност према родном селу и успоменама на део живота проведеног у њему кулминира кад га околности натерају да тражи помоћ од Никице Миздрака, друга из детињства, његовог „вечитог такмаца и супарника”. Између њих двојице заметнула се још у основној школи нека загонетна, ирационална нетрпеливост, у којој обојица чекају час кад ће онај други признати пораз у невидљивом, загонетном рату. Тај „пораз” доживи Милош, када одведе трогодишњег сина на лекарски преглед, а тамо га у дежурној амбуланти сачека баш тај Никица Миздрак, који са осећањем победника прегледа дечака, хладно и званично, дајући до знања свом другу-такмацу ко је коме дошао на ноге, ко моли и тражи, а ко надмоћно даје. Док односи дечака на рукама, испод отвореног прозора, Милош чује глас из ординације: „Ногом за врат... Стао сам му ногом за врат”.

Погледамо ли из перспективе наше теме овај однос, видећемо да Никичин лик функционише као персонификација Милошевих трауматичних

сећања и неразрешивих дилема. Он је, заправо, његов алтер его, који га прогони и сачекује, надмоћ завичаја и завичајности над знањима и искуствима стеченим након одласка у свет. У том светлу ваља тумачити и исказ који приповедач веже за главног јунака: „Милош је негде прочитао, и то му се допало, како су завичај и родна кућа синцир око врата сваком човеку. Једни се тога синцира лако решавају, скину га или претргну, а други се читав живот муче. Немају снаге и храбрости за такав потез. Зато тај синцир стално стеже и жуља. Милош је био од ових других, [...] а опет – како да бар једном годишње не дође у Смрдeљ, обиђе родитеље и нека места која су му некад толико значила” (*Сумњива сахрана*: 42–43).

Тај невидљиви „синцир завичаја” наћи ћемо, на овај или онај начин, у већини приповедака из *Сумњиве сахране*.

У приповеци која даје наслов овој књизи, у завичај се враћа Марта, „у црно обучена”, са својим сином Јанком, десетак година након „Олује”. Долази по нужди, а не по својој жељи, јер треба да сахрани свог мужа, Лазара, оглашеног команданта „Вукова са Динаре”, „оних најхрабријих и најлуђих који су до задњег часа бранили Динару” (Исто: 73). На њену избегличку адресу у Београду стигао је телеграм да је Лазар изненада умро у хрватском затвору, у Лепоглави. Њој је понуђено да бира место сахране: затворско гробље, Београд или Лазарево родно место. Изабрала је последње, јер се нешто морало избрати. Сусрет за завичајем отвара у Марти тешке трауме – успомене на изгубљени рат, понижења у бежанији, лажну, руглу извргнуту ратну славу њеног мужа и његов крај у сандуку са залемљеним поклопцем. Марта сахрањује мужа, а не зна кога и шта је сахранила: српског ратника који је бранио народ и његово право на опстанак, или осуђеног ратног злочинца; обичног човека који је кренуо са својим народом у унапред изгубљен рат, или хвалисавца који је жртва властите и колективне умишљености? И најгоре од свега: да ли је сахранила мртво људско тело или гомилу говеђих костију из затворске мензе? Ова „сумњива сахрана” постаје метафора једног периода српске историје и замршених питања о нашој улози и судбини у њему. Иза личног и национално-историјског плана приче, помаља се болна истина о свету и човеку уопште: после еуфорије, илузија, великих речи и планова, остају бедне трице крај мртвачког сандука, које више никоме ништа не значе – трошна одећа, писма, неке резбарије и ситнице...

На фону односа према завичају и разумевања завичајности као неке атавистичке силе која човека веже за себе, грађене су и остале приповетке у књизи, и у свакој од њих налазимо снимак времена, менталитета, историјског наслеђа, страхова, неповерљивости, лоших навика, суровог животног простора који је вековима човека учио да се рве и бије са силама немерљивим. У свакој од њих налазимо „студију” неке менталитетске особине која се на овај или онај начин повезује са завичајем, увек са истим смислом и поруком:

завичај и завичајно наслеђе у Радуловићевом погледу и сећању далеко су од аркадијске, романтичарске представе.

У горко-смешној причи *Тари, Срђо, ѿтари* у тематском средишту је анимална прождрљивост, која од обичног, малог човека прави убицу и чудовиште. У иронично-хуморном кључу, живот је сагледан са тамне, анималне стране, очима човека који сву лепоту и сав смисао живота види у томе да „сатре” што више печеног меса, па такав наук преноси и на свог сина. Сличан поступак сагледавања мрачних страна менталитета и обичаја, кроз цинично-обешењачко прикривање женског неверства, наћи ћемо у причи *Струњен желдац*. Речима из овог наслова народ еуфемистички и поспрдно зове грех који почини удата жена. Да би се спречила брука и растур породице, таква жена одводи се надрилекару, у Сплит, да јој „намести” „струњен желдац”, тј. да је кришом породи, а „муле” (ванбрачно дете) преда у сиротиште. Док се враћа са „излеченом” мајком, Сакан јој кроз сузе прича како је однео брата у сиротиште: „Носио сам га, мајо, а гријао ме је као жеравица. Тежак дрлепан, прави делија. Који ће то јунак бити? Под којим ли ће крстом и именом расти и умријети. Која ли су му мора суђена” (*Сумњива сахрана*: 113).

У судбини тог „дрлепана” види се судбина целог народа, у распону од раблеовског хумора до дубоке, усудне трагике колективног постојања.

5. ТУМАЧ „ДИНАРСКЕ ТУГЕ”

Књижевно дело Јована Радуловића, у целини, а посебно завичајни прозни циклус – који је језгро и главни део његовог опуса – потврђује једну важну идентитетску црту српске књижевности уопште, о којој говори Јован Деретић у познатој студији *Пуји српске књижевности*. Наиме, од почетка – од Светог Саве – српска књижевност била је „усмерена на народ” (Деретић 2020: 243), на његову историју, традицију и судбину. У свим својим периодима и сегментима (стара, народна и нова), српска књижевност као своју основу има „колективно, народно начело” и „народ као исходиште” (Исто: 245). Основна тема и кључна реч српске књижевности током целог њеног трајања, упркос менама и дисконтинуитетима, јесте – народ.

Наше анализе су показале да у прози Јована Радуловића прича о појединцу увек садржи и причу о народу – његовој историји, традицији, менталитету, судбини. То је условило један препознатљив, скоро унисон, модел грађења приче-хронике, који подразумева распршену, мозаичку структуру: „релативно чврсто формално језгро” (Микић 1989: 167) у којем се прати живот појединца и „слободније компонована периферија” (Исто), у којој се дају дигресије о географском простору, животним навикама, менталитету, историји. Прича о јединки увек је прича и о колективу којем она припада; свако *сага* у тој причи садржи слику *прошлости*. Имплицитно својство Раду-

ловићеве поетике јесте усмереност на историјску прошлост, на „читање прошлости” у догађајима садашњости. „Отуда је историјска подлога у развијању приче била незаобилазна и отуда су историјски садржаји снажно средство мотивације судбине бројних Радуловићевих јунака” (Микић 1989: 167).

Зато је неопходно Радуловићев доживљај завичаја повезати са његовим разумевањем историје. У његовом доживљају завичаја – Далмације и Книнске Крајине – прошлост није „мртво”, прошло време. Код њега прошлост *одбија га њође*, јер у менталитетском склопу његових јунака она непрестано траје као жива присутност. Таква „непролазна прошлост” у карактеру и судбини његових јунака има двојак, антиномичан смисао: с једне стране, она је покретач крепости, слободарске „пјаности”, енергије отпора непријатељима на несигурном, граничном простору, а са друге, она код динарског човека потхрањује неповерење према другом и новом, не дозвољава му да изађе из својих епских представа о животу, непрестано индукује и оснажује „хајдучки темперамент” (Цвијић 2006: 40), који подразумева суровост и грубост и који је „као главну линију понашања” усвојио правило „да треба без обзира и на све начине уништавати противнике и непријатеље” (Исто).

Код Радуловића историја има два лица: чувара идентитета и постојања и деструктивне силе која животу не дозвољава да се мења и прилагођава. У његовим делима, историја је и добри дух који чува „веру отаца”, који крепи и спасава, али и зао господар који непрестано узима свој данак. Радуловићево дело своју препознатљивост остварује везивањем више за друго, тамно, него за прво, светло лице „даименона историје”.

Доживљај завичаја добија код Радуловића сложенија и дубља значења, установљује се као простор (само)спознаје, преиспитавања историје и менталитета народне заједнице и властитог места у њој, спознаје човека и живота уопште. Завичај није мирна лука хармоничног живота, парче света сачувано од цивилизацијских изопачења, напротив: то је место где се показују примордијалне манифестације људског постојања као беспопштедне и непрестане борбе – са шкртом земљом, непријатељима, страховима наслеђеним из ближе и даље прошлости, „злодухом сећања”, али и са мрачним силама властитог бића и менталитета.

„Он никога не штеди, ни најмању ситницу не прескаче” – каже Радуловић за свог земљака и великог претходника Симу Матавуља, а као да говори о себи и о свој поетици. На разне начине и на многим местима у Радуловићевој прози наћи ћемо Матавуља, али ако је реч о доживљају завичаја, односно о „филозофији завичајности”, Радуловић је много ближи другом великом земљаку – Владану Десници, чије је дело помно проучавао и приредио за штампу. Сликајући менталитет и историју својих земљака из Далмације и залеђа, Радуловић је, чини се, пред собом гледао људе и слике из Десничиног *Зимској љешовања*. У поговору за овај роман из 1987, под индикативним

насловом „Игра мрака и свјетлости”, он на самом почетку цитира један део из Десничиног есеја о Јовану Королији:

„Са неискорењивим епским елементом у души, горштак у дубини своје бити, савршено непомогац, конзервативан и патријархалан – и зато неподобан да се под утицајем Запада осјетније психички модификује – крајње запуштен и заостао, овај је Динарац остао затворен у свом кругу и упућен на себе сама [...]” (Радуловић 1987: 153).

Исти Десничин есеј Радуловић цитира, у обимном изводу, и у свом предговору за Матавуљев роман *Бакоња фра Брне*, где се каже:

„Судбина овог досељеног живља од првог часа кад је населио ове крајеве била је необично тешка. Напустивши своја огњишта и склонив се под окриље Млетачке републике, наставио је без предаха вјековно крвљење с Турцима, а у исто вријеме постао је за Венецију предмет свакојаког искоришћавања [...] Можда су баш те принове свјеже и чисте народне снаге, снабђевене свим својствима да се узмогну одупријети однорођивању и националном дегенерисању: примитивношћу, физичком издржљивошћу, конзервативношћу, епским склоностима, неприлагодљивошћу приморском начину живота, можда су баш те снаге [...] извршиле задаћу да очувају национални карактер овом дијелу наше земље” (Радуловић 1988: 8).

Ово је позиција из које је Радуловић посматрао свој завичај – српску Далмацију и њено брдско, динарско залеђе. Његова дела из овог тематског круга – а то је највећи део његовог књижевног опуса – представљају студију менталитета, историје, живота динарског човека. Ни похвала ни покуда, ни објава безусловног припадања ни одрицање, ова „студија” је све то помало. Игра таме и светлости, брђанског витализма и некултивисане грубости; снаге која је чувала идентитет и деструктивне силе која је живот затварала у круте и тесне калупе.

Радуловићев доживљај завичаја јесте одјек онога што је Јован Цвијић називао „динарском, историјском тугом”, коју је у динарског човека утиснула „жалосна и тужна историја за време дуге турске владавине”. На Балкану, вели Цвијић, „само динарски људи имају гусле”, а њини тужни тонови „потпуно се слажу са народном душом када она обнавља успомене из историје пуне патње и понижења” (Цвијић 2006: 41). Радуловићев опус је изданак динарске туге – нов, дивљи, опор. И отрован и лековит. Све у свему: потребан и драгоцен у нашој књижевности и култури.

ИЗВОРИ

- Радуловић (1988): Јован Радуловић, *Голубњача*, Београд: Рад.
Радуловић (1988): Јован Радуловић, *Даље од олимпијара*, Београд: Српска књижевна задруга.
Радуловић (1986): Јован Радуловић, *Браћа њо мајтери*, Београд: Просвета.
Радуловић (1998): Јован Радуловић, *Прошао живоји*, Београд: Српска књижевна задруга.
Радуловић (2012): Јован Радуловић, *Сумњива сахрана*, Београд: Српска књижевна задруга.
Радуловић (2008): Jovan Radulović, *Od Ognjene do Blage Marije*, Beograd: Evro-Giunti.

ЛИТЕРАТУРА

- Вучковић (1998): Радован Вучковић, Романсијерски реквијем, поговор, у: Ј. Радуловић, *Прошао живоји*, Београд: Српска књижевна задруга.
Делић (1998): Јован Делић, Радуловићева књига мртвих, поговор, у: Ј. Радуловић, *Прошао живоји*, Београд: Српска књижевна задруга.
Деретић (2020): Јован Деретић, *Пути српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.
Ђого (2020): Гојко Ђого, *Земљани њуји*, Београд: Српска књижевна задруга.
Иванић (2013): Душан Иванић, *У мајици ирине*, Београд: Српска књижевна задруга.
Јеремић (1988): Љубиша Јеремић, Историја и легенда у приповестима Јована Радуловића, предговор, у: Ј. Радуловић, *Даље од олимпијара*, Београд: Српска књижевна задруга.
Микић (1989): Радивоје Микић, Приповедач Јован Радуловић, поговор, у: Ј. Радуловић, *Голубњача*, Београд: Рад.
Радуловић (1987): Јован Радуловић, Игра мрака и светлости, поговор, у: В. Десница, *Зимско љетиовање*, Београд: Рад.
Радуловић (1988): Јован Радуловић, *Бакоња Симе Матавуља*, предговор, у: С. Матавуљ, *Бакоња фра Брне*, Београд: Рад.
Цвијић (2006): Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, Београд: Српска књижевна задруга.

Duško Babić

Maison d'édition «Srpska književna zadruga»

ANTINOMIES DU PAYS NATAL DANS LA PROSE DE JOVAN RADULOVIĆ

Résumé: Cet article analyse les œuvres de Jovan Radulović faisant partie du cercle thématique lié à son pays natal, qui est la partie la plus étendue et la plus significative de son œuvre littéraire. En traitant ces sujets, les émotions et l'attitude de l'écrivain vont de l'appartenance et de l'identification à l'exclusion et à la distance critique. L'article étudie les aspects historiques, géopolitiques, culturels et poétiques de ces antinomies. L'attitude de l'écrivain envers son pays natal et sa «philosophie du pays natal» sont observées à la lumière des caractéristiques de mentalité de l'homme dinarique présentées par Cvijić et des traits identitaires les plus importants de la littérature serbe.

Mots-clés: prose, Jovan Radulović, pays natal, mentalité, histoire, chronique, contraste.